

УДК 39:316.7](477.41/.42)“18/19”

ЛИТВИНЧУК НАТАЛІЯ

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

LYTVYNCHUK NATALIYA

a Ph.D. in History, a research fellow at NASU M.Rylskyi Institute for Art Studies, Folkloristics and Ethnology Ukrainian Ethnological Centre Department

Бібліографічний опис:

Литвинчук, Н. (2021) Господарсько-виробнича культура Східного Полісся: історія монографічного вивчення на зламі XIX–XX століть. *Народна творчість та етнологія*, 2(390), 98–106.

Lytvynchuk, N. (2021) Economic and Manufacturing Culture of Eastern Polissia: A History of Its Monographic Research at the Turn of the XIXth and XXth Centuries. *Folk Art and Ethnology*, 2 (390), 98–106.

ГОСПОДАРСЬКО-ВИРОБНИЧА КУЛЬТУРА СХІДНОГО ПОЛІССЯ: ІСТОРІЯ МОНОГРАФІЧНОГО ВИВЧЕННЯ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТОЛІТЬ

Анотація / Abstract

У статті подано огляд друкованих праць другої половини XIX – початку XX ст., що мають монографічний характер студіювання населених пунктів і в яких спеціально чи опосередковано висвітлено різні аспекти господарсько-виробничої культури Східного Полісся. Застосування теоретичних та прикладних методів у процесі опрацювання джерельного масиву дало можливість визначити алгоритм систематизації писемних пам'яток та проаналізувати їх. Виявлені на момент дослідження розвідки, у яких на прикладі одного села чи містечка різною мірою схарактеризовано їхній господарський профіль, диференційовано у два блоки. З огляду на хронологічний принцип, спочатку прокоментовано праці, серед яких найбільш ранні знахідки датовані 50–60 роками XIX ст., і які в одну групу об'єднує синтетична манера представлення локальних історико-географічних, соціально-економічних та етнокультурних особливостей певного простору. Ці праці передусім цікаві тим, що, оприявнюючи різні площини повсякденних практик місцевого населення в системі життєзабезпечення, світоглядних уявлень та цінностей, дають змогу скласти з окремих фрагментів мозаїку регіональної господарсько-виробничої культури. Характерно, що автори не стільки деталізовано зупинялися на техніко-технологічних моментах, скільки більше уваги приділяли тому, щоб окреслити локальну специфіку основних та допоміжних господарських занять, промислів, ремесел, їх спрямованість. Водночас у цих розвідках є місце відомостям про виробничі звичаї, ритуальні практики, пов'язані з різними видами активностей, про зв'язок виробничої діяльності з народним календарем та її залежність від природно-кліматичних умов, про спадкоємність поколінь тощо. Інший субблок формують монографічні друковані праці, предметом студіювання яких є домінантна практика (звичай промисел або ремесло) певного локального об'єкта. Фокусуючись суто на виробничій спеціалізації населеного пункту, яка була обумовлена природним середовищем Східного Полісся, автори, крім

детальної характеристики техніко-технологічних аспектів того чи іншого заняття, порушували проблеми, які досі залишаються маловивченими, зокрема в етнології, і тому – актуальними. Передусім це питання, що стосуються процесів трансформації господарського профілю села внаслідок індустріалізації традиційного простору. Фактично ці дослідження розвінчують усталену узагальнену характеристику українських сіл як суто сільськогосподарських локацій і дають можливість окреслити специфічні регіональні риси господарсько-виробничої культури Східного Полісся.

Ключові слова: Східне Полісся, монографічне дослідження, господарсько-виробнича культура, домінантна практика, локальна історія, сільське підприємництво.

The article provides an overview of printed works of the latter half of the XIXth to early XXth centuries, which were monographs focused on researching settlements and which specifically or indirectly covered various aspects of Eastern Polissia's economic and manufacturing culture. Using theoretical and applied methods while processing the array of sources made it possible to determine the algorithm of arranging written monuments and analysing them. Differentiated into two blocks are the studies detected at the time of the authoress' research, in which on the example of a village or a town, the economic profile of them is characterized to varying degrees. Given the chronological principle, the article, in the first place, comments on works, embracing the finds dating from the 1850–1860 years. The works are grouped by a synthetic manner of representing local historical-and-geographical, socio-economic and ethnocultural features of a particular area. These works are primarily interesting in that, by identifying different levels of everyday practices of local population in the life support system, as well as worldviews and values, they make it possible to compose a mosaic of regional economic and manufacturing culture from separate fragments. It is noteworthy that the studies' authors not so much scrutinized technical and manufacturing aspects, as paid attention to outline the local specifics of the main and auxiliary economic activities, crafts, trades, as well as their focus. At the same time, these explorations contain information about manufacturing customs, ritual practices associated with various activities, on the relationship of manufacturing activities with folk calendar and the former's dependence on natural and climatic conditions, as well as the succession of generations, etc.

Another sub-block is formed by monographic printed works, whose subject of research is the dominant practice (usually a craft or a trade) of a certain local object. While focusing purely on a settlement's manufacturing specialization, determined by the natural environment of Eastern Polissia, the authors, in addition to a detailed description of technical and manufacturing aspects of an occupation, raised issues that hitherto remain poorly explored, particularly in ethnology, and therefore topical. These are primarily themes related to the processes of transformation of the economic profile of village due to the industrialization of traditional space. Actually, these studies debunk the well-established generalized description of Ukrainian villages as solely agricultural locations and provide an opportunity to outline specific regional features of Eastern Polissia's economic and manufacturing culture.

Keywords: Eastern Polissia, monographic research, economic and manufacturing culture, dominant practice, local history, rural entrepreneurship.

Свіже прочитання вже відомих історіографічних джерел й опрацювання нововиявлених публікацій другої половини XIX – початку XX ст., які географічно охоплювали простори Східного Полісся, викликало міркування про те, що в літературі цього періоду досить велика кількість нешаблонних розвідок, які оприявнюють історико-географічні й соціально-економічні особливості окремих локацій: найчастіше – сіл, і дещо рідше – містечок та міст. Вельми часто авторами цих праць є непрофесійні дослідники – статисти, місцеві священники. З'явившись за кілька десятиліть до того, як етнографи почали активно розробляти методологію монографічного вивчення адміністративних одиниць [10], вони фактично стали прототипом етнографічних досліджень окремих

населених пунктів. Зважаючи на те, що в сучасних реаліях інтерес до студіювання локальної історії не згасає, а нові наукові виклики актуалізують дослідження такого штибу й спонукають до осмислення історіографії та джерел з позицій сьогодення, було поставлено за мету згрупувати (з огляду на дослідницьку специфіку) й проаналізувати опубліковані на зламі XIX–XX ст. праці, у яких різною мірою представлено господарсько-виробничу культуру східної частини Поліського регіону.

Ретельний аналіз опублікованих джерел, виявлених на цьому етапі роботи, з огляду на змістове спрямування, уможливив виокремлення двох блоків. До першого належать видання загального характеру, у яких описано один населений пункт комплексно, із охо-

пленням різних аспектів – історії заселення та топографії, релігійного та соціально-економічного життя, господарсько-виробничої культури, ритуальних практик тощо. Другий блок становлять публікації, у яких йдеться лише про одне виробництво (господарське заняття, ремесло, промисел, фабрику або завод), що відіграло важливу життєзабезпечувальну функцію в повсякденні окремої спільноти, тобто представлено результати монографічного обстеження домінантної практики.

Робота над працями, виокремленими у перший блок, показала, що серед автури хронологічно ранніх публікацій (це 50–60-ті рр. XIX ст.) було багато священників. Деякою мірою це пов'язано з тим, що 1867 року Св. Синод видав розпорядження, у якому йшлося «о повсеместном заведении приходских летописей», де описували б локальну історію, різні аспекти повсякденного життя мешканців окремих сіл чи містечок. Відтак з'явилися роботи синтетичного топографічного, історико-етнографічного, соціально-економічного й релігійного змісту. Зважаючи на предмет дослідження, у цих розвідках звертаємо передусім увагу на акценти, що безпосередньо або опосередковано стосуються різних проявів господарсько-виробничої культури.

Серед опрацьованої бібліографії, аналіз якої пропонуємо в статті, хронологічно найраніша джерельна знахідка «Местечко Александровка¹, Черниговской губернии Сосницкого уезда...» надрукована 1853 року в «Этнографическом сборнике» [7]. Локальні особливості виробничої діяльності мешканців одного містечка, яке до 1794 року було селом, географічно розташованим у межах Східного Полісся, вдалося виразно окреслити священнику Г. Базилевичу. Подаючи зібрані дані, які спеціально чи принагідно висвітлюють основні та допоміжні господарські заняття, промисли, ремесла, автор змалював суспільно-історичний і побутовий контекст їхнього функціонування. Наповнивши зміст етнографічними

матеріалами й фольклорними текстами, він показав, що різні виробничі практики, які здійснювали люди цієї соціально-територіальної спільноти, були не просто відомою трудовою діяльністю, а й виражали їхні світоглядні уявлення. Зокрема, досить докладно описано виробничі звичаї, атрибути та ритуали, пов'язані головним чином з циклом землеробської обрядовості – першим виходом господаря в поле, збором урожаю тощо. При цьому підкреслено, що багато практик були регламентовані народним календарем. До того ж автор особібно схарактеризував так звані улюблені заняття місцевого населення, серед них: тютюновий промисел, теслярство, відхідництво; окремо також згадане збиральництво, яке відіграло особливу роль у системі життєзабезпечення.

Схожа за характером викладу й розвідка «Описание с. Локотков»² священника І. Танського [13]. Окреслюючи на перших сторінках місце розташування населеного пункту, його загальний вигляд, особливості ґрунтів і рослинного світу, автор одночасно створив замальовки сільського культурного ландшафту, органічно вписав у природне середовище об'єкти виробничої культури, що відігравали важливу роль у життєдіяльності населення: «Вблизи села, на северо-восточной стороне, протекает река Шостка, на которой находятся три мельницы: одна крупчатка и две сукновальни» [13, с. 155]. Наступні структурні частини праці одна за одною яскраво ілюструють, що система повсякденних практик (господарських, ремісничих) була побудована на принципі самозабезпечення, пріоритети в господарюванні були визначені потребами населення в їжі, одязі, житлі. Особливо виразно цей аспект розкрито в розділі «Главные занятия поселян для своего пропитания», де найбільше уваги приділено землеробству як основному виду діяльності місцевого люду. Тут досить детально описано локальну специфіку трипільної системи обробітку ґрунту, агротехніку (прийоми оранки, сіяння й вирощування сільськогосподарських куль-

тур, зняття праці), процес заготівлі сіна, а також показано, що виробнича діяльність була чітко регламентована народним календарем. Крім того, значну увагу приділено огляду ритуальних практик, які супроводжували різні процеси (наприклад, обжинки, косовицю), зафіксовано місцевий обрядовий фольклор. Не оминув автор і народних забобонів та повір'їв, пов'язаних з тваринництвом, прядінням, рибальством, обробкою землі, скотарством, птахівництвом тощо. Поміж іншого порушено питання спадковості поколінь у контексті селянського господарювання й ремісництва.

Своєрідним джерелом інформації монографічного характеру є парафіяльний літопис с. Спаське³ Кролевецького повіту Чернігівської єпархії [11; 12]. Хронологічно він охоплює період 1867–1874 років, але разом містить короткі екскурси в недалеке минуле. Тут є відомості про різні сфери життя: релігійну, соціально-економічну, господарсько-виробничу. Зміст літопису відкриває сільський простір з його сакральною архітектурою, лугами, садами, городами. При цьому складно не помітити, що центральною фігурою локального ландшафту є р. Сейм, адже у своєму повсякденні місцеве населення було тісно пов'язане з нею, а щоденні людські практики спрямовані на використання її ресурсу. Річка була транспортною артерією, місцем для спорудження млинів, ведення сільського господарства тощо. Авторіві вдалося дуже слушно акцентувати на тому, що мешканці с. Спаське у своїй діяльності неабияк залежали від її циклу, особливо розливів. Аналізуючи джерело, складно не помітити, що відомості про основні господарські заняття й ремесла подано досить фактографічно, підвищений інтерес викликали кліматичні явища, їх вплив на сільське господарство в цілому, на врожайність та на економічний складник. У літописі подано досить багато метеорологічних спостережень, опубліковано майже помісячний щоденник кліматологічних описів, які показували, наскільки селяни залеж-

ні у своїй діяльності від природи, як кліматичні умови та ресурси в окремі роки утруднювали або ж, навпаки, сприяли рільництву, сіножаті, городництву, садівництву, які адаптаційні практики застосовували з урахуванням специфічних природно-географічних особливостей. Загалом у літописі багато уваги приділено характеристиці аграрних кліматичних ресурсів, що помітно вирізняє цю працю серед аналогічних.

Різні царини повсякденного селянського життя (релігійну, соціальну, економічну тощо) доволі оглядово, але з небезінтересними фактами, описано в розвідці «Село Бакланова Муравейка⁴, Черниговского уезда (Исторический очерк, по летописи прихода)» [1]. В її основу покладено парафіяльний літопис, розпочатий 1867 року священником о. Іосифом Бугославським. Фактично це монографічне обстеження, здійснене місцевим духівництвом, яке «постаралось заглянуть и в прошлое своего села, и изложить историю его в форме обработанного повествования» [1, с. 2]. Попри те, що в нарисі немає детальної характеристики господарських занять, промислів та ремесел, окремими штрихами вдало охоплено різні прояви народного виробництва. Найдокладніше тут йдеться про хліборобство як основне заняття місцевих селян. Водночас описано проблеми, що загострювалися навколо земельного питання 1874 року. Особливий інтерес викликають відомості про характер товарних взаємин між містом і селом; про залежність усталеної життєдіяльності, зокрема й звичного стилю господарювання, від природних катаклізмів, епізоотій та способи адаптації до таких тимчасових явищ; а також про колективне облаштування цегельні для загальногромадської потреби як своєрідний прояв господарсько-виробничої культури.

Незвичний профіль українського села кінця XVII – XVIII ст. виписано на сторінках книги П.-Е. Павловича «Дубовичи⁵. Имение Варвары Васильевны Кочубей Глуховского уезда, Черниговской губ.» [9]. Попри монографічність назви, у книзі згадано чимало

довколишніх сіл і хуторів (с. Грузьке, х. Ретик, с. Землянка, с. Ярославець та ін.), що разом із с. Дубовичі формували єдиний, типовий для Гетьманщини, простір. Обраний хронологічний зріз, який охоплював понад століття, дав можливість авторові фрагментарно окреслити, як змінювалася система суспільних відносин між тамтешніми землевласниками й селянами до та після їхнього звільнення, й водночас показати специфіку господарсько-виробничої спрямованості. Помітно, що, перебуваючи у власності козацької старшини – В. Кочубея та його родини, Дубовичі й Ретик уже в 50-х роках XVIII ст. фактично були індустріалізовані, тут функціонували цукровий, винокурний заводи та паперова фабрика, що певною мірою руйнує стереотипний, власне землеробський образ села. Характеризуючи рільництво початку XIX ст. (зокрема, систему обробки ґрунтів, технологію удобрення, землеробську техніку), автор чи не найбільше акцентував на тому, що тутешні прийоми агротехніки, які базувалися на удосконалених сільськогосподарських машинах, властиві капіталістичному землеробству. Окрім того, у книзі подано досить цікаві факти, які засвідчують нетипове для тогочасного села садівництво: «Фруктовый сад занимает 1.15 десятин; при саде имеются оранжереи и теплицы, в которых растут персики, виноград, более высокие сорта груш и яблук и разные тропические растения» [9, с. 16]. Особливу увагу приділено лісовому господарству, що сформувалося під впливом природного середовища й було неабияк розвинене. При цьому автор порушив питання екології, зокрема проблему зникнення лісів унаслідок втручання антропогенного чинника, а також процес їх відновлення.

Окрему групу монографічних досліджень складають публікації, зміст яких сфокусовано на виробничій спеціалізації села. Аналіз джерел засвідчує, що такі розвідки нерідко друкували етнографи, статистики, краєзнавці в різного штибу періодичних виданнях. Їхні автори зазвичай менше зупинялися на описах населених пунктів з намаганням охопити

різні сторони народного життя, натомість головно направляли свою увагу на ті види діяльності (зазвичай промисли або ремесла), що робили села самобутніми в межах певного географічного простору. Спрямованість трудової діяльності населення великою мірою залежала від природного середовища. Геологічна будова, характер рельєфу, лісистий і водночас болотистий ландшафт Східного Полісся здавна зумовлювали формування тут господарсько-виробничої культури з характерними заняттями. Для більшості сільського населення, як і по всій Україні, основним напрямком діяльності було землеробство. Окрім того, у межах досліджуваного субрегіону виразно локалізувалися села, де значна частина мешканців через низьку родючість ґрунтів шукала додаткові шляхи самозабезпечення у ремісництві.

Наприклад, про гончарство як своєрідний спосіб адаптації до умов існування оleşнян і жителів довколишніх сіл (Ловинь, Паперня, Рудня, Ганнівка та ін.) йдеться в етнографічній розвідці М. Могильченка «Гончарство у с. Оleşні⁶ у Чернігівщині» [8]. По суті, ця праця – зразок монографічного вивчення виробництва кінця XIX ст. Як показує зміст, фактичні дані було здобуто завдяки застосуванню методики польової етнографії, зокрема спостереженню та інтерв'юванню. Очевидно, що об'єктом такого докладного опису ремесла з точними відомостями про сировину, техніку виробництва, процеси, інструментарій, асортимент, санітарні умови праці, збут й соціально-економічне становище передусім стали самі гончарі. Торкаючись різних аспектів ремесла в межах одного осередку, дослідник намагався також встановити співвідношення між локальними та регіональними рисами гончарства. Чимало уваги приділено місцевій виробничо-професійній лексиці (назвам пристосувань, знарядь праці, посуду). Показово, що раціональним прийомом у роботі збирача була фотофіксація явищ. Ілюстративні матеріали (світлини, малюнки) вдало доповнюють фактографічну базу статті й дають можливість мати уяв-

лення про локальну специфіку гончарного виробництва.

Предметом уваги П. Литвинової-Бартош стали техніка та технологія олійництва с. Землянка ⁷ [2]. Авторка вбачала локальну унікальність цього промислу в збереженні власне традиційного ручного виробництва й первісних пристроїв за часів, коли повсюдно можна було помітити процес заміщення примітивних знарядь праці механічними пристосуваннями. Передбачаючи невідворотне зникнення кустарного способу виготовлення олії й у с. Землянка, дослідниця спробувала зафіксувати матеріал з максимальною деталізацією. Вона описала процес «забивання» олії фактично покровою: від висушування насіння льону й конопель, його попередньої обробки до етапу розливання одержаного готового продукту в посудини. Особливо скрупульозно зібрано відомості про предмети й знаряддя виробництва, записано місцеву термінологію (назви виробничих стадій, інструментів та їх окремих частин), зроблено замальовки, які добре візуалізують процес олійництва. Розглядаючи предметно-технологічну сторону, дослідниця не залишила поза увагою й соціокультурні аспекти. Зокрема, показала, що процес виробництва олії, як й інші заняття, був тісно пов'язаний із трудовим ритмом життя селян і традиційно нормований народним календарем.

Низку публікацій до «Памятной книжки Черниговской губернии» (1862), на зразок заміток, присвячених виробничій спеціалізації окремих сіл Східного Полісся, підготував секретар Чернігівського губернського статистичного комітету П. Маєвський. Наприклад, у статті «Горшечный промысел в с. Шатрицах» ⁸ [3] дослідник зупинився на характеристиці домінантної практики місцевого населення, яка була визначена, як і в інших, згаданих раніше, східнополіських селах, природними передумовами: «Земли, принадлежащие Шатрицам, плохо родят хлеб; они песчаны и глинисты, но зато в этой местности залегает пласт глины, который

издавна доставляет шатрищинским жителям пропитание, – они продают глину и занимаются производством горшков. Здесь почти каждый житель горшечник...» [3, с. 87]. Цей локальний тип господарювання, побудований на добувному та переробному виробництві, фактично породив сільське індивідуальне підприємництво. Розкриваючи місцеву специфіку гончарства, зокрема технологію, засоби, розміри виробництва, способи та шляхи реалізації продукції, особливості ціноутворення тощо, автор опосередковано, але досить виразно окреслив постаті суб'єктів діяльності. Так звані горшечники повністю покладали на себе організаційну роль, вони займалися і виготовленням, і маркетингом товару. З огляду на характер зайнятості селян у гончарному виробництві, дослідник виокремив дві категорії, зокрема тих, чия діяльність була пов'язана суто із гончарюванням, і тих, хто поєднував ремісництво із землеробством. У цьому контексті порушено питання економічного становища місцевих виробників глиняного посуду й наведено аргументи, які пояснюють матеріальну нерівність. Осібно йдеться про кахельний завод поміщика Яськова, зокрема схарактеризовано архітектуру, облаштування, технологію виробництва й асортимент продукції, порушено питання ціноутворення. Ці дані свідчать, що природні ресурси були частиною на лише індивідуальної праці, а й суспільного виробництва.

У центрі уваги розвідки «Добывание фарфоровой глины и выделка из оной изделий в Глуховском уезде» [4] – два села, господарський профіль яких був також обумовлений покладами високоякісної глини, а саме: с. Полошки ⁹ з копальнями поблизу нього та с. Волокитине ¹⁰ з фарфоровою фабрикою. В одному випадку йдеться про локацію, де в системі самозабезпечення селян домінує несільськогосподарський вид діяльності, а в другому – про традиційний простір, який зусиллями місцевої еліти міг набувати індустріальних рис, із перекваліфікуванням селян у робітників. Автор дослідження

спирався на дані, зокрема статистичні, які, найімовірніше, цілеспрямовано збирали для аналізу промисловості. Багато уваги приділено глині як ресурсній базі гончарного та фарфорового виробництва: стисло окреслено історію виникнення родовища, його місцеві особливості, детально описано специфіку залягання й процес добування. При цьому наголошено, що в с. Полошки глина здавна була предметом «особого промысла и средство для существования многих бедняков. <...> Полошковские жители с охотой занимаются ею, так как она дает им возможность заработать в сутки от 25 до 35 коп. серебром» [4, с. 103–105]. Окремо дослідник зупинився на характеристиці фарфорової фабрики у с. Волокитине, яка належала поміщику Міклашевському, фактично подаючи аналіз фінансово-економічного стану підприємства. Зібрані тут відомості про заснування закладу, його розвиток і занепад, розміри виробництва, характер облаштування, асортимент продукції, місця її реалізації тощо є вельми цікаві в контексті вивчення історії підприємництва на селі. Глибше проникнути у специфіку підприємства й проаналізувати причини занепаду дають змогу вміщені в статті різні фінансові документи фабрики за 1860 рік.

Ще в одній своїй публікації автор зупинився на характеристиці сільської локації, де предметом господарювання було каменедобування. Стаття «Ломки жернового камня возле с. Кочерги»¹¹ [5] передусім привертає увагу маловідомими фактами про розробку родовищ цієї корисної копалини на території Східного Полісся. У ній досить вичерпно описано специфіку залягання жорнового каменю на берегах р. Есмань, особливості його розробки, починаючи від виявлення покладів у 1840 році; схарактеризовано фізико-механічні показники місцевого ресурсу та сферу його застосування. Подані тут детальні відомості про каменоломню як виробничий об'єкт, організацію праці, етапність процесів, інструментарій та обладнання, профільну спеціалізацію робітників, продукцію та формування

цінової політики, географію реалізації якнайвиразніше ілюструють поміщицьке виробництво видобувного спрямування. Додані до статті відомості про витрати й одержані прибутки від реалізованого продукту каменоломні Міклашевського предметно доповнюють інформацію про фінансово-економічний стан копалень, асортимент товарів, ринки збуту.

Розвідка «Писчебумажная фабрика в хуторе Ретик»¹² [6] є яскравим зразком характеристики підприємства мануфактурного типу. Паперове виробництво – досить популярний напрямок застосування підприємницьких зусиль поміщиків та козацької старшини в багатих на лісові угіддя місцевостях Східного Полісся. Облаштування фабричного закладу відповідного профілю на х. Ретик було визначене природними передумовами, зокрема наявністю достатньої кількості деревини як основної сировини. Розміщення переробного виробництва фактично визначило культурний ландшафт поселення, у якому центральне місце належало численним виробничим об'єктам фабрики та лісу. У фокусі уваги дослідника – обладнання підприємства. Наведена інформація дає можливість припускати, що тутешня папірня була досить сучасна, адже майже всі виробничі процеси проходили механізовано й здійснювалися на імпортованому з Англії устаткуванні. Текстова частина розвідки супроводжується фінансовими документами фабрики, які дають змогу глибше ознайомитися зі структурою виробництва, його специфікою.

Кожне з досліджень П. Маєвського засвідчує, що великий вплив на профільну орієнтацію селян мали природні ресурси. Якщо територія була малоприсадатна для рільництва, а багата на корисні копалини чи деревину, то джерелом існування місцевого населення ставала не праця на землі, а зайнятість у розробленні родовищ, ремісничому та фабрично-заводському виробництві.

Отже, ретельний розбір джерельного масиву, який має конкретну просторово-хронологічну локалізацію, підводить до висновку, що різного штибу розвідки й синтетич-

ні описи окремих населених пунктів кінця ХІХ – початку ХХ ст., не варто залишати поза увагою, особливо якщо в основі наукових пошуків – регіональний підхід. Навіть більше, сучасне прочитання праць, зміст яких стосується локальних соціокультурних просторів, дає змогу осмислити досі маловідомий фактаж, актуальний у контексті нових напрямів етнологічних досліджень. У результаті аналізу відповідного пласта історіографії з'ясовано, що праці, які у регіональному вимірі презентують предметну галузь дослідження на прикладі локального об'єкта – села, містечка, формують дві групи. Одна з них охоплює розвідки синтетичного характеру, де господарсько-виробнича культура більшою або меншою мірою схарактеризована

водночас з іншими сторонами народного життя. За жанровими ознаками це переважно описи або нариси окремих населених пунктів. Інша група об'єднує праці, зміст яких стосується тільки виробничої спеціалізації населеного пункту, зокрема тих практик, які були домінуючими в їх життєзабезпеченні. Коментуючи ці джерела, передусім констатуємо, що господарський профіль східно-поліських сіл був обумовлений природними умовами, і з огляду на це традиційний простір нерідко мав індустріальні риси. Пропонована стаття не претендує на завершеність, а скоріше навпаки – стимулює до подальших наукових пошуків і глибшого пізнання історичних студій, сучасного наукового прочитання давніх джерел та виявлення нових.

Примітки

¹ Нині с. Олександрівка Корюківського р-ну Чернігівської обл.

² Нині ця територія є одним із районів м. Шостка Сумської обл.

³ Нині с. Спаське Конотопського р-ну Сумської обл. (з 1922 до 2016 рр. – с. Ленінське).

⁴ У вступній частині автор висловлює припущення, що історія с. Бакланова Муравійка (нині Куликівського р-ну Чернігівської обл.), яка лягла в основу цієї праці, була написана для «Историко-статистического описания Черниговской епархии», однак через певні обставини не ввійшла туди.

⁵ Нині с. Дубовичі Конотопського р-ну Сумської обл. Уперше в писемних документах це село згадане 1621 року, імовірною датою заснування є 1612 рік.

У 1854 році Дубовичі здобули статус містечка, а 1923 – знову села.

⁶ Нині с. Олешня Ріпкинського р-ну Чернігівської обл.

⁷ Нині с. Землянка Шосткинського р-ну Сумської обл.

⁸ Нині с. Шатрище Шосткинського р-ну Сумської обл.

⁹ Нині с. Полошки Шосткинського р-ну Сумської обл.

¹⁰ Нині с. Волокитине Конотопського р-ну Сумської обл.

¹¹ Нині с. Кочерги Конотопського р-ну Сумської обл.

¹² Нині с. Ретик Конотопського р-ну Сумської обл.

Джерела та література

1. Добровольский П. М. Село Бакланова Муравейка, Черниговского уезда. (Исторический очерк, по летописи прихода). [Чернигов], 1904. 29 с. URL: <http://libkor.com.ua/ftm/download.php?part=1&id=14> (дата звернення: 27.06.2021).

2. Литвинова-Бартош П. Олійниця у с. Землянкi Глухівського пов. на Чернігiвщині. *Матеріали до українсько-руської етнології. Видання етнографічної комісії, за редакцією Хв. Вовка*. Львів : Друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1905. Т. 6. С. 83–88.

3. Маевский П. Горшечный промысел в с. Шатрищах. *Памятная книжка Черниговской губернии*. Черни-

гов : Печатано в типографиях губернской и Ильинского монастыря, 1862. С. 87–90.

4. Маевский П. Добывание фарфоровой глины и выделка из оной изделий в Глуховском уезде. *Памятная книжка Черниговской губернии*. Чернигов : Печатано в типографиях губернской и Ильинского монастыря, 1862. С. 103–105.

5. Маевский П. Ломки жернового камня возле с. Кочерги. *Памятная книжка Черниговской губернии*. Чернигов : Печатано в типографиях губернской и Ильинского монастыря, 1862. С. 97–102.

6. Маевский П. Писчебумажная фабрика в хуторе Ретик. *Памятная книжка Черниговской губернии*. Черни-

гов : Печатано в типографіях губернской и Ильинского монастыря, 1862. С. 91–96.

7. Местечко Александровка, Черниговской губернии Сосницкого уезда (Священника Г. Базилевича). *Этнографический сборник, издаваемый Императорским русским географическим обществом*. Санкт-Петербург : Типография министерства внутренних дел, 1853. Вып. 1. С. 313–336.

8. Могильченко М. Гончарство у с. Олешні у Чернігівщині. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Видання етнографічної комісії за редакцією Хв. Вовка. Львів : Друкарня наукового товариства імені Шевченка, 1899. Т. 1. С. 53–67.

9. Павлович П.-Э. Дубовичи. Имение Варвары Васильевны Кочубей Глуховского уезда, Чернигов-

ской губ. С рисунками и планом дачи. Киев : Типография С. В. Кульженко, 1903. 145 с.

10. Петров В. Спроби монографічного дослідження села. *Етнографічний вісник*. Київ, 1925. Кн. 1. С. 84–89.

11. Приходская летопись Черниговской епархии Кролевецкого уезда, села Спасского Преображенской церкви. *Сумська старовина*. 2013. № XL. С. 158–169.

12. Приходская летопись Черниговской епархии Кролевецкого уезда, села Спасского Преображенской церкви (продовження). *Сумська старовина*. 2013. № XLI–XLII. С. 112–120.

13. Танский И. Описание с. Локотков. *Записки Черниговского губернского статистического комитета* : в 2 кн. Чернигов : Губернская типография, 1866. Кн. 1. С. 153–207.

References

1. DOBROVOLSKYI, Petro. *The Village of Baklanova Muraviyka of Chernihiv District (A Historical Sketch according to the Parochial Annals)*. Chernigov, 1904. 29 pp. [in Russian].

2. LYTVYNOVA-BARTOSH, Pelaheya. An Oil Mill in the Village of Zemlianka of Hlukhiv District (Chernihivshchyna). In: Khvedir VOVK, ed., *Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology*. Published by the Ethnographic Commission. Lviv: Shevchenko Scientific Society Printing House under the supervision of Karol Bednarskyi, 1905, vol. 6. pp. 83–88 [in Ukrainian].

3. MAYEVSKIY, P. Potting in Village of Shatryshche. In: *The Memorial Book of the Chernigov Governorate*. An edition of the Chernigov Governorate's Statistical Committee. Chernigov: Governorate's Printing House and the Printing House of the Monastery of St. Elijah the Prophet, 1862, pp. 87–90 [in Russian].

4. MAYEVSKIY, P. Extraction of Porcelain Clay and the Manufacture of Products from It in Hlukhiv District. In: *The Memorial Book of the Chernigov Governorate*. An edition of the Chernigov Governorate's Statistical Committee. Chernigov: Governorate's Printing House and the Printing House of the Monastery of St. Elijah the Prophet, 1862, pp. 103–105 [in Russian].

5. MAYEVSKIY, P. Extraction of Quartz Stones for Millstones from a Quarry near the Village of Kocherhy. In: *The Memorial Book of the Chernigov Governorate*. An edition of the Chernigov Governorate's Statistical Committee. Chernigov: Governorate's Printing House and the Printing House of the Monastery of St. Elijah the Prophet, 1862, pp. 97–102.

6. MAYEVSKIY, P. A Paper Mill in the Hamlet of Retyk. In: *The Memorial Book of the Chernigov Governorate*. An edition of the Chernigov Governorate's Statistical Committee. Chernigov: Governorate's Printing House and the Printing House of the Monastery of St. Elijah the Prophet, 1862, pp. 91–96 [in Russian].

7. BAZYLEVYCH, Heorhiy (Priest). Town of Oleksandrivka of Sosnytsia District (Chernigov Governorate).

In: *The Ethnographic Collection, Published by the Imperial Russian Geographical Society*. St. Petersburg: Printing House of the Ministry of Internal Affairs, 1853, vol. 1, pp. 313–336 [in Russian].

8. MOHYLCHENKO, M. Pottery in the Village of Oleshnia in Chernihivshchyna. In: Khvedir VOVK, ed., *Materials for Ukrainian-Ruthenian Ethnology*. Published by the Ethnographic Commission. Lviv: Shevchenko Scientific Society Printing House under the supervision of Karol Bednarskyi, 1899, vol. 1. pp. 53–67 [in Ukrainian].

9. PAVLOVYCH, P. *The Village of Dubovychi. The Estate of Varvara Vasylivna Kochubey in Hlukhiv District (Chernigov Governorate). With Drawings and a Cottage Plan*. Kiev: Stefan Kulzhenko Printing House, 1903, 145 pp. [in Russian].

10. PETROV, Viktor. Attempts at a Monographic Study of Village. In: Andriy LOBODA and Viktor PETROV, eds.-in-chief, *Ethnographic Herald*. Ethnographic Commission of the Ukrainian Academy of Sciences. Kyiv: Ukrainian Academy of Sciences Printing House, 1925, bk. 1, pp. 84–89 [in Ukrainian].

11. Parochial Chronicle of the Church of Transfiguration in the Village of Spaske (Krolevets District) under the Chernihiv Eparchy. Prepared by A. CHERNOUS and O. ZVAHEL'SKA. In: Viktor ZVAHEL'SKYI, ed.-in-chief, *The Sumy Antiquity*. Sumy, 2013, iss. XL, pp. 158–169 [in Russian].

12. Parochial Chronicle of the Church of Transfiguration in the Village of Spaske (Krolevets District) under the Chernihiv Eparchy (continuation). Prepared by A. CHERNOUS and O. ZVAHEL'SKA. In: Viktor ZVAHEL'SKYI, ed.-in-chief, *The Sumy Antiquity*. Sumy, 2013, iss. XLI–XLII, pp. 112–120 [in Russian].

13. TANSKIY, Ioann. Description of the Village of Lokotky. In: Oleksandr LAZAREVSKYI, ed.-in-chief, *Proceedings of the Chernigov Governorate's Statistical Committee: in Two Books*. Chernihiv: Governorate's Printing House, 1866, bk. 1, pp. 153–207 [in Russian].